

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

Дипломна робота
магістра

з теми: **«СОЦІАЛЬНА РЕФЛЕКСІЯ ФАХІВЦІВ КОМАНДИ ПСИХОЛОГО-
ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ»**

Виконав:
студент 2 курсу, KorOs1-M20z групи
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Підгорний Ілля Володимирович

Керівниця:
Бугера Ю. Ю., кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри психолого-медико-педагогічних основ
корекційної роботи

Рецензент:
Опалюк Т.Л., доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри соціальної педагогіки
і соціальної роботи

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ФАХІВЦІВ КОМАНДИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ.....	8
1.1. Історико-методологічний аналіз становлення й розвитку проблеми формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.....	8
1.2. Системно-синергетичне розуміння феномену «соціальна рефлексія фахівців команди психолого-педагогічного супроводу».....	34
Висновки до першого розділу.....	43
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ФАХІВЦІВ КОМАНДИ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ.....	44
2.1. Стан, проблеми та тенденції підготовки команди психолого-педагогічного супроводу у контексті модернізації освітньої системи в Україні.....	44
2.2. Соціально-рефлексійна компетентність як складова педагогічної майстерності вчителя, фахівця команди психолого-педагогічного супроводу.....	46
Висновки до розділу 2.....	52
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РЕФЛЕКСІЇ ФАХІВЦІВ КОМАНДИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ.....	54
3.1. Критерії, показники та рівні сформованості соціальної рефлексії команди психолого-педагогічного супроводу.....	54
3.2. Діагностування рівня сформованості соціальної рефлексії команди психолого-педагогічного супроводу.....	57
3.3. Методичні рекомендації щодо підвищення процесів формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.....	65
Висновки до розділу 3.....	68
ВИСНОВКИ.....	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	75
ДОДАТКИ.....	88

ВСТУП

Актуальність теми. Реформування національної системи освіти, що нині відбувається в Україні, актуалізує проблеми підготовки кадрів, здатних працювати згідно з новими методологічними орієнтирами, які окреслює Концепція Нової української школи. Серед них чільне місце посідає інклюзивна освіта, яка виступає у якості освітньої парадигми, що базується на світоглядних засадах соціальної інклюзії, оскільки рівноправність, доступність та забезпечення якості є основоположним імперативом її функціонування.

Розроблення теоретико-методологічних засад розбудови інклюзивної освіти в Україні та технологічних основ впровадження інклюзивного навчання було започатковано науковцями Інституту спеціальної педагогіки та психології імені М. Ярмаченка (В. Засенко, А. Колупаєва, О. Таранченко, Е. Данілавичюте, О. Федоренко, Л. Коваль та ін.). Сьогодні визначення окреслює інклюзивну освіту як освітню систему, що забезпечує здобуття якісної освіти на всіх рівнях та у всіх освітніх ланках усім дітям без обмежень та винятків, базується на визнанні рівноправності та урахуванні розмаїтості на основі особистісно зорієнтованої освітньої моделі шляхом впровадження інклюзивного навчання (А. Колупаєва).

Розбудова інклюзивної освітньої системи потребує визначення методологічних засад підготовки фахівців психолого-педагогічного супроводу, які беруть безпосередню участь в організації і забезпеченні ефективного функціонування інклюзивного освітнього середовища на основі формування професійної здатності виконувати функції наставника, тьютора, модератора й визначати індивідуальну освітню траєкторію дитини з особливими освітніми потребами.

Важливою складовою фахової підготовки сучасного фахівця є формування його як соціально зрілої особистості, здатної виконувати свої функціональні обов'язки, здійснювати рефлексію контраверсійних соціальних процесів, що відбуваються в Україні та світі. Власне цим пояснюється потреба формування соціальної рефлексії фахівців психолого-педагогічного супроводу.

Отже, актуальність означеної проблеми, її недостатня розробленість у сучасній соціологічній, психологічній, економічній теорії та практиці, визначені суперечності зумовили вибір теми дипломної роботи – «Соціальна рефлексія фахівців команди психолого-педагогічного супроводу».

Об'єктом дослідження стан розробленості проблеми формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.

Предметом дослідження особливості соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.

Мета дослідження – на основі системного теоретичного аналізу обґрунтувати та експериментально дослідити соціальну рефлексію фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.

Для реалізації поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. На основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної вітчизняної та зарубіжної літератури з'ясувати стан розробленості проблеми формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу та розкрити дидактичні засади її дослідження.

2. З'ясувати сутність і специфіку системно-синергетичного феномена «соціальна рефлексія фахівців команди психолого-педагогічного супроводу» й уточнити поняття, які його характеризують, конкретизувати їх психолого-педагогічний зміст.

3. Визначити критерії, критеріально зумовлені показники та відповідні рівні сформованості соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.

4. Представити методичні рекомендації щодо підвищення процесів формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.

Методологічну основу дослідження становлять: загальнонаукова методологія як спосіб пізнання психолого-дидактичних фактів, явищ, процесів, що відображує їх взаємозв'язок, взаємозумовленість і взаємозалежність; сучасні теорії педагогічної діяльності щодо пізнання, проектування та моделювання процесів і явищ в освіті,

засвоєння знань у процесі діяльності й інтерактивного спілкування; ідеї соціальної, педагогічної і психологічної наук про сутність особистості та пріоритетність соціоактивності, самостійності, незалежності й автономності, що відбиваються в реалізації процесів самоактуалізації, самоуправління, самовдосконалення, самореалізації на засадах їх соціозначущої рефлексійної інтеграції; педагогічні концепції дослідного, розвивального, проблемного, особистісно-орієнтованого, комбінованого, інтегрованого та ситуаційно зумовленого навчання за свідомого вияву соціальної й рефлексійної позицій; ідеї педагогічної та психологічної наук про сутність особистості; провідні дидактичні принципи: культуровідповідності, природовідповідності, наступності, суб'єктності, самостійності, автономності, а також соціальної, практичної та професійної спрямованості, зв'язку з життям на основі свідомої рефлексії.

Вихідні положення дослідження ґрунтуються на Законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепції розвитку освіти до 2025 року.

Теоретичною основою магістерської роботи стали положення, у яких розкрито питання філософії освіти (В. Андрющенко, С. Гессен, І. Зязюн, Б. Кедров, В. Кремень, В. Лутай, І. Прокопенко); методології вивчення педагогічних явищ і процесів та їх моделювання (Б. Глинський, І. Зязюн, Ю. Конаржевський, В. Краєвський, Н. Кузьміна, В. Лозова); теорії розвитку особистості (А. Адлер, К. Абульханова-Славська, А. Бандура, Л. Божович, Л. Виготський, В. Дружинін, Д. Ельконін, М. Каган, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Максименко, А. Маслоу, С. Рубінштейн, К. Роджерс); теорії діяльності (Б. Анан'єв, П. Гальперін, В. Давидов, І. Зимня, Л. Коган, О. Леонт'єв, В. Ляудіс, В. Семиченко, Н. Тализіна); концепції соціалізації особистості й чинників, що вирішально впливають на цей процес (Р. Бернс, І. Бех, Є. Бондаревська, А. Громцева, І. Зязюн, А. Линда, А. Мудрік, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, О. Топузов, В. Чайка, І. Якіманська); специфіки організації навчально-виховного процесу закладу вищої освіти (Н. Арістова, А. Алексюк, С. Архангельський, Н. Бібік, Я. Болюбаш, О. Дубасенюк, В. Євдокимов, В. Кремень, О.

Малихін, О. Молібог, Н. Ничкало, О. Топузов); закономірності професійного становлення особистості (Н. Арістова, Ф. Гоноболін, В. Ковальчук, Н. Кузьміна, З. Курлянд, О. Малихін, А. Маркова, О. Молібог, Н. Ничкало, В. Сластьонін, О. Топузов, Л. Хомич).

Методи дослідження:

1) *теоретичні*: системний аналіз об'єкта та предмета дослідження: поєднання історичного й логічного методів у дослідженні; виокремлення підсистем складних об'єктів і їх системний аналіз, цілісні, інтегральні підходи до дослідження педагогічних явищ, моделювання з використанням компетентнісного, синергетичного, системного, імовірнісного й діяльнісного підходів задля розроблення теоретико-методологічних засад дослідження проблеми формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу;

2) *емпіричні*: діагностичні (бесіди, тести, анкети); обсерваційні (педагогічне спостереження: безпосереднє й опосередковане); прогностичні (експертні оцінки); експериментальні (педагогічний експеримент: констатувальний, формувальний, контрольний етапи), які були застосовані для експериментального обґрунтування актуальності та доцільності вивчення обраної проблеми, перевірки висунутої гіпотези;

3) *статистичні*: кількісний та якісний аналіз результатів дослідження задля отримання найдостовірніших даних з метою визначення рівнів сформованості соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.

Практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що матеріали дипломної роботи можуть використовуватися студентами при вивченні загальних аспектів соціальної рефлексії, а також вчителями шкіл, психологами, корекційними педагогами, соціальними працівниками та фахівцями команди психолого-педагогічного супроводу.

Експериментальна база: Комунальна установа Дунаєвецької міської ради «Інклюзивно-ресурсний центр»; Солобковецький навчально-реабілітаційний центр

Хмельницької обласної ради; Заклад загальної середньої освіти з інклюзивним навчанням, м. Кам'янець-Подільський (Хмельницька область).

Апробація результатів дослідження. Матеріали дипломної роботи магістра були апробовані на Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціальної роботи: досвід і перспективи» (м. Кам'янець-Подільський, 8 квітня 2021 року), V Всеукраїнському науково-методичному семінарі «Підготовка майстра виробничого навчання, викладача професійного навчання до впровадження в освітній процес інноваційних технологій» (м. Глухів, 5 листопада 2021 року).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано статтю: Основні положення методології дослідження проблеми формування компетентності соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка / За ред. Л.П. Мельник, Т.Л.Опалюк. Вип. 35. Серія: соціально-педагогічна. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2022. 114 с., С. 73-80, у співавторстві із науковим керівником.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи становить 137 сторінок, з них – 74 сторінки основного тексту. Список використаних джерел нараховує 112 позиції, 7 з яких іноземною мовою.

ВИСНОВКИ

У дипломній роботі здійснено теоретичне узагальнення й запропоновано новий науковий підхід до розв'язання проблеми формування соціальної рефлексії команди психолого-педагогічного супроводу.

Отримані результати здійсненого дослідження надали підстави для твердження, що висунута на початку дослідження гіпотеза підтвердилася, а також засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань.

1. На основі аналізу філософської, психологічної, педагогічної вітчизняної та зарубіжної літератури з'ясовано стан розробленості проблеми формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу та розкрито теоретико-методологічні засади її дослідження. Визначено засадничі положення методології дослідження проблеми формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу, котрі було узагальнено за певними напрямками, які безпосередньо чи опосередковано представлено в наукових працях, що висвітлюють положення, у яких розкрито: питання філософії освіти; методології вивчення педагогічних явищ і процесів та їх моделювання; теорії розвитку особистості; теорії діяльності; концепції соціалізації особистості та чинників, котрі вирішально впливають на цей процес; специфіки організації освітнього процесу в закладі вищої освіти; закономірності професійного становлення особистості. Аналіз досліджень за визначеними напрямками сприяє усвідомленню специфіки поняття «рефлексія» у площині педагогічного знання: рефлексія – мисленнєво-діяльнісний чи чуттєво-усвідомлювальний процес самосвідомості суб'єктом своєї діяльності.

Визначено специфіку розуміння сутності формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу як дидактичного феномена з позицій реалізації положень загальнопедагогічних підходів.

2. Доведено доцільність звернення до системного й синергетичного підходів як загальнонаукової методологічної основи у визначенні поняття «соціальна рефлексія фахівців команди психолого-педагогічного супроводу», що відбивається в усвідомленні потреби в тому, щоб забезпечити наукове обґрунтування сутності

поняття «соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу» на основі урахування положень саме системного й синергетичного підходів.

3. Визначено критерії, критеріально обумовлені показники та рівні сформованості соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу. Відповідно до розробленої структури соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу виокремлено чотири основних критерії, за якими виявлено рівень сформованості соціальної рефлексії, а також критеріально обумовлені показники: потребнісно-мотиваційний (потреба в самопізнанні; усвідомлення потреби в соціальній рефлексії як чинника професійного саморозвитку, формування власного соціального, життєвого простору); соціально-когнітивний (інтерпретаційність мислення; проблемно-перетворювальний характер мислення; спрямованість пізнання на особистий внутрішній світ; здатність до соціальної обґрунтованості суджень і висновків; здатність до самопізнання, самоусвідомлення в соціальному контексті); перцептивно-соціальний (адекватність самосрийняття й адекватність ставлення до інших; здатність до самовизначення в соціальному, життєвому просторі; здатність формувати взаємовідносини з іншими людьми (у тому числі дітьми) на основі результатів соціальної рефлексії); діяльнісно-результативний (активованість рефлексійних операцій та предметно-практичних дій; володіння методами розвитку соціальної рефлексії; здатність до саморозвитку соціально-рефлексійної компетентності; здатність до ефективної діяльності на основі результатів соціальної рефлексії).

Сформованість соціальної рефлексії майбутніх учителів визначено за чотирима рівнями: початково-соціалізаційний рівень (низький); репродуктивно-імітаційний рівень (середній); самостійно-відтворювальний рівень (достатній); соціально-творчий рівень (високий).

4. Представлено методичні рекомендації щодо підвищення процесів формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.

Сформовано комплекс методичних рекомендацій, які мають на меті забезпечення умов для підвищення ефективності формування соціальної рефлексії команди психолого-педагогічного супроводу, виходячи з наступних базових позицій: адаптивна та соціально-рефлексійна компетентності педагога взаємопов'язані та взаємообумовлені й безпосередньо визначають ефективність одна одної; соціальна рефлексія у структурі професійного становлення вчителя виступає механізмом забезпечення ефективності адаптаційних процесів у широкому освітньому контексті з високим потенціалом соціокультурного розвитку, забезпеченням особистісної орієнтованості процесу; компетентнісна модель освітньої діяльності передбачає інтеграцію процесів професійного розвитку та саморозвитку з тенденцією до збільшення питомої ваги останнього.

Ефективність професійної діяльності вчителя, його педагогічної майстерності, ефективність формування адаптаційної та соціально-рефлексійних компетентностей як її складових, безвідносно до спрямованості та рівня, залежать як від викладачів, коректності їхнього підходу до організації навчальної діяльності, так і від студентів, їхньої здатності адаптуватися до умов кредитно-модульної системи професійної підготовки спеціаліста, в основі якої – особистісно орієнтовані технології навчання, а також до майбутньої професійної діяльності, забезпечуючи перманентність розвитку педагогічної майстерності.

Подані методичні рекомендації щодо підвищення ефективності реалізації адаптивної функції є загальними, вони сформовані на основі аналізу теоретичних основ адаптаційних, соціально-рефлексійних процесів у структурі професійної підготовки вчителя, розвитку його педагогічної майстерності та практики їх реалізації. Вони можуть сприйматися як студентами, так і викладачами як позиції, у контексті яких потрібно самовизначитися та проектувати свій власний шлях і траєкторію розвитку адаптаційної, соціально-рефлексійної компетентностей, що загалом забезпечує перехід до умов інтерактивної освітньої діяльності, особистісно орієнтованого професійного розвитку.

Отже, розв'язання завдань дипломної праці зумовило досягнення її мети, однак здійснене науково-педагогічне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування соціальної рефлексії фахівців команди психолого-педагогічного супроводу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Б., Андрущенко, В. П., Біда, О. А., Богославець, Г. І., Бойченко, В. В., Кузьмінський, А. І. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та преспективи розвитку. Черкаська область : монографія / за заг. ред. А. І. Кузьмінського ; Нац. акад. пед. наук [та ін.]. Київ: Знання України, 2010. 351 с.
2. Андрущенко В. П. Світанок Європи. Проблема формування нового учителя для об'єднаної Європи ХХІ століття. Київ : Знання України, 2015. 1099 с. (Європейський форум ректорів педагогічнихуніверситетів)
3. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: філософія та методологія. [2-ге вид.]. Київ : Леся, 2012. 783 с. (Філософія освіти: пошук пріоритетів : у 7 кн. ; кн. 1).
4. Андрущенко В., Губерський Л. Філософія як теорія та методологія розвитку освіти. [2-ге вид.]. Київ : Леся, 2012. 567 с. (Філософія освіти: пошук пріоритетів : у 7 т. ; кн. 3).
5. Андрущенко В., Савельєв В. Освітня політика. Огляд порядку денного. [2-ге вид.]. Київ : Леся, 2012. 451 с. (Філософія освіти: пошук пріоритетів : у 7 кн. ; кн. 5). Бібліогр.: с. 316–348.
6. Арешонков В. Ю. Педагогічні засади самоорганізації слухачів системи післядипломної педагогічної освіти : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Житомир. держ. ун-т ім. І.Франка. Житомир, 2006. 215 арк. : рис., табл. Бібліогр.: арк. 180–202.
7. Арістова Н. О. Формування професійної суб'єктності майбутніх філологів: теорія і практика : монографія. Київ : ТОВ "НВП Інтерсервіс", 2017. 400 с.
8. Арский Ю. М., Гиляревский Р. С. Инфосфера: информационные структуры, системы и процессы в науке и обществе. Москва : ВИНТИ, 1996. 489 с.
9. Бабаян Ю. О., Нор К. Ф. Формування рефлексивної компетентності

майбутнього вчителя початкових класів. *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя* / заг. ред. С. І. Якименко. Київ, 2011. С. 231–266.

10. Баглай О. І. Розвиток мотивації та пізнавального інтересу до міжкультурного спілкування майбутніх фахівців міжнародного туризму у професійній підготовці. *Молодь і ринок*. 2017. № 8. 100–106.

11. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Київ ; Чернівці : Букрек, 2015. 2015. Т. 2. 637, [2] с. Бібліогр. в кінці частин. (Школа майбутнього).

12. Бібік Н. Аналіз суперечностей у запровадженні компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12/13. С. 44–47.

13. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід: рефлексивний аналіз застосування. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики* / під заг. ред. О. В. Овчарук. Київ, 2004. С. 45–51.

14. Бондар В. І., Шапошнікова І. М., Опалюк Т. Л., Франчук Т. Й. Адаптивне навчання студентів професії вчителя: теорія і практика : монографія / за заг. ред. В. І. Бондаря. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2018. 308 с.

15. Василюк Т. Г. Дидактичні засади формування соціальної компетентності студентів педагогічних університетів у процесі навчання гуманітарних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2017. 20 с. : рис., табл.

16. Васьківська Г. О. Дидактичні аспекти реалізації міждисциплінарних зв'язків у процесі фахової підготовки студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Освітологічний дискурс*. 2017. № 3/4. С. 137–149.

17. Выготский Л. С. Вопросы теории и истории психологии. Собрание сочинений : в 6 т. Москва, 1984. Т. 1. 520 с.

18. Галус О. М. Професійна адаптація студентів в умовах ступеневого педагогічного ВНЗ: монографія. Хмельницький : ХГПА, 2007. 473 с.
19. Демченко Д. І. Формування професійної іншомовної компетентності майбутніх юристів у фаховій підготовці : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2010 20 с.
20. Деркач А. А. Акмеологические основы развития профессионала. Москва : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2004. 752 с.
21. Дубасенюк О. А., Вознюк О. В. Концептуальні підходи до професійно-педагогічної підготовки сучасного педагога. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 114 с.
22. Євтух М. Нісімчук А. Технологія інноваційної педагогічної освіти : монографія / [кер. проекту В. О. Зайчук] ; Ін-т пед. технологій. Луцьк : Твердиня, 2011. 453 с.
23. Євтушенко Н. І. Формування пізнавальної самостійності майбутніх учителів у процесі навчання гуманітарних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Криворіз. держ. пед. ун-т. Кривий Ріг, 2011. 274, [4] арк. : рис., табл.
24. Єрмакова С. С. Формування професійно-педагогічних цінностей у майбутніх учителів початкових класів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2003. 266 с.
25. Жижко Т. А. Філософія академічної освіти : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 403 с. Бібліогр.: с. 372–399.
26. Життєва компетентність особистості : наук.-метод. посіб. / [за ред. Л. В. Сохань, І. Г. Єрмакова, Г. М. Гессен]. Київ : Богдана, 2003. 520 с.
27. Жівітере М., Рященко В. Концепція професійної мотивації студентів за напрямком підприємництво. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2013. № 6. С.172–173.
28. Жорнова О. І. Професійна підготовка майбутніх фахівців відповідно до правил єдиного ринку. *Проблеми освіти*. 2009. Вип. 59. С. 17–24. – Бібліогр. в кінці ст.

29. Іванов Д. А., Митрофанов К. Г., Соколова О. В. Компетентнісний підхід в освіті. Проблеми, поняття, інструментарій. *Зарубіжна література в школі*. 2006. № 23. С. 16–28.

30. Ігнатович О. М. Психологічні особливості творчої самодіяльності особистості як умови професійної підготовки майбутніх психологів : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ, 2004. 211 арк.: рис.

31. Інтерактивні методи навчання: навч. посіб. / за заг. ред. П. Шевчука, П. Фенриха. Щецін : Вид-во WSAP, 2005. 170 с.

32. Клочко В. І. Розвиток пізнавальної самостійності студентів засобами інформаційних технологій. *Досвід та проблеми країн Європи (Великобританії, Німеччини, Франції, Іспанії, України) з реалізації ідей Болонської концепції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Ч. 2. Біла Церква, 2007. С. 87–91.

33. Ковальчук В. І. Вплив глобалізаційних процесів на освітню систему. *Професійний розвиток та управління людськими ресурсами в системі післядипломної педагогічної освіти в контексті трансформації освіти України*: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 28 жовт. 2016 р.) / за заг.ред. В. В. Олійника. Київ, 2016. С. 367–370.

34. Ковшов Е. М. Социальная рефлексия: структура, формы и функции : дис. ... д-ра филос. наук : 09.00.01 / Саратов. гос. пед. ун-т им. Н. Г. Чернышевского. Саратов, 1999. 271 с.

35. Концепція «Нова українська школа». URL: <http://mon.gov.ua/2016/12/05/konczepczyia.pdf> . (дата звернення 18.06.2018).

36. Концепція педагогічної освіти : схвалено колегією М-ва освіти України 23 груд. 1998 р., протокол № 17/1–Б. URL : http://www.intellect-invest.org.ua/social_history_pedagogical_material_period_osvita_1991-/ (дата звернення 18.06.2018).

37. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років. URL : <http://old.mon.gov.ua/ua/prviddil/1312/1390288033/1414672797/> (дата звернення

18.06.2018).

38. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Філософія людини і освіта : [монографія]. [3-тє вид.]. Київ : Леся, 2012. 523 с. (Філософія освіти: пошук пріоритетів : у 7 кн. ; кн. 2).

39. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору : монографія. Київ : Пед. думка, 2009. 520 с. Бібліогр.: с. 504–511.

40. Кузьмин К. В., Сутырин Б. А. История социальной работы за рубежом и в России : (с древности и до начала XX века) : учеб. пособие для студентов, обучающихся по специальности "социальная работа". [4-е изд., доп. и испр.]. Москва : Трикста : Акад. Проект, 2006 (Киров : Дом печати - Вятка). 620, [3] с.; 20 см. (Gaudeamus) (Учебное пособие для вузов).

41. Лапіна В. О. Навчальний діалог як засіб формування мовленнєвої компетентності студентів технічного вищого навчального закладу в процесі вивчення іноземних мов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09 / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2015. 20 с.

42. Максимов А. Н. Формирование рефлексивной компетентности будущего педагога по физической культуре. URL: <http://jurnal.org/articles/2008/ped50.html> (дата звернення 17.07.2018).

43. Малафіїк І. В. Дидактика новітньої школи : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [відп. за вип. Кальченко Н.]. Київ : Слово, 2015. 630, [1] с.

44. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект : монографія. Кривий Ріг : Видавничий дім, 2009. 307 с.

45. Маркова А. К. Психология профессионализма. Москва : Знание, 1997. 308 с.

46. Марусинець М. М. Професійна рефлексія майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика формування : монографія. Івано-Франківськ : Жовтий, 2012. 419 с.

47. Марусинець М. М. Рефлексивна парадигма в координатах модернізації

підготовки психологів. *Наука і освіта*. 2016. № 10. С. 82–87.

48. Марусинець М. М. Рефлексивна позиція у формуванні професійного становлення майбутнього вчителя. *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 8-9. С. 93–97.

49. Марусинець М. М. Система формування професійної рефлексії майбутніх учителів початкових класів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2012. 454 с.

50. Монтессорі М. Метод наукової педагогіки. *Історія зарубіжної педагогіки: хрестоматія* / [заг. ред. Є. Коваленко]. Київ, 2006. С. 521–537.

51. Морська Л. І. Методична система підготовки майбутнього вчителя іноземних мов до використання інформаційних технологій у навчанні учнів : монографія. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. 243 с.

52. Мудрик А. Б. Соціальна компетентність особистості: постановка проблеми і теоретичні аспекти дослідження. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Чернігів, 2011. Вип. 94 (Серія : Психологічні науки). С. 26–29.

53. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Пед. думка, 2016. 448 с.

54. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 р.: указ Президента України № 344/2013 від 25 черв. 2013 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення 12.02.2018).

55. Немов Р. С. Психологія: в 3 кн. : учеб. для студентів высш. пед. учеб. заведений. 4-е изд. Москва : Владос, 2000. Кн. 2 : Психологія образования. 606 с.

56. Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз / уклад. В. П. Андрющенко [та ін.]; ред. В. Г. Кремень. Київ : Наук. думка, 2003. 854 с. Бібліогр.: с. 797–812.

57. Ничкало Н. Г. Неперервній професійній освіті – педагогічні кадри нової генерації. URL: <http://refdb.ru/look/3629508.html> (дата звернення 14.01.2018).

58. Опалюк Т. Л. Аналіз понятійно-категорійного апарату дослідження проблеми формування соціальної рефлексії майбутнього вчителя. *Гуманітарний вісник / Переяслав-Хмельниц. держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди*. Київ, 2017. Вип. 37(3), т. II (22) : Тем. вип. «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». С. 445–453.

59. Опалюк Т. Л. Дидактико-методичне забезпечення формування соціальної рефлексії майбутнього вчителя у процесі навчання гуманітарних дисциплін. *Гуманітарний вісник / ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. Київ, 2018. Вип. 37(4), т. I (23) : Тем. вип. «Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання». 2-ге вид. С. 188–200.

60. Опалюк Т. Л. Дидактичний потенціал гуманітарних дисциплін щодо формування соціальної рефлексії майбутніх вчителів. *Молодий вчений*. 2017. № 12. С.433–437.

61. Опалюк Т. Л. Дидактичний потенціал ІТ технологій у формуванні соціальної рефлексії майбутніх вчителів *Сучасні тенденції та фактори розвитку педагогічних та психологічних наук* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 2–3 лют. 2018 р.). Київ, 2018. Ч. 1. С. 68–70.

62. Опалюк Т. Л. Інформаційні технології у процесі формування соціальної рефлексії майбутнього вчителя. *Молодь і ринок*. 2017. № 9. С. 104–110.

63. Опалюк Т. Л. Когнітивно-змістова компонента соціальної рефлексії майбутнього вчителя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ, 2018. Вип. 61. С. 218–223.

64. Опалюк Т. Л. Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутнього вчителя. *Становлення і розвиток педагогіки* : матеріали Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 23-24 груд. 2016 р.). Херсон, 2016. С. 166–168.

65. Опалюк Т. Л. Компетентність майбутніх фахівців соціальної сфери в процесі професійної підготовки. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* / за ред. Л. П. Мельник, В. І. Співака. Кам'янець-Подільський, 2016. Вип. XXVII. Серія: соціально-педагогічна. С. 166–175.

66. Опалюк Т. Л. Реалізація положень системного та синергетичного підходів в контексті розробки проблеми формування соціальної рефлексії майбутнього вчителя. *Discussion of problems related to the development of science in different countries : Proceedings of IV International scientific conference*. London, 2017. P. 47–51.

67. Опалюк Т. Л. Реалізація стратегій навчання XXI століття в освітньому процесі педагогічних університетів. *Пед. науки: зб. наук. пр.* Херсон, 2018. Вип. LXXXII, т. 2. С. 22–29.

68. Опалюк Т. Л. Рефлексійна компетентність майбутнього вчителя: концептуалізація поняття. *Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики* : зб. наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 груд. 2017 р.). Одеса, 2017. С. 100–103.

69. Пахомова О. В. Основні підходи до визначення змісту професійної компетентності майбутніх учителів філологічних дисциплін. URL: http://ps.stateuniversity.ks.ua/file/issue_54/75.pdf (дата звернення 27.06.2018).

70. Про вищу освіту : Закон України, прийнятий 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. *Офіц. вісн. України*. 2014. № 63. Ст. 1728.

71. Про затвердження галузевої Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти : наказ МОН № 1176 від 14.08.13 р. URL: http://ru.osvita.ua/legislation/Ser_osv/36816/ (дата звернення 30.04.2018).

72. Про освіту : Закон України, прийнятий 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 30.04.2018).

73. Про розширення педагогічного експерименту за програмою "Intel® Навчання для майбутнього", щодо навчання майбутніх вчителів ефективному використанню інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховному процесі : наказ МОНУ від 22. 04. 2005 р. № 248. URL: http://www.ciit.zp.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=816&Itemid=279 (дата звернення 12.04.2018).

74. Проблеми інтеграції у сучасній професійній освіті: методологія, теорія, практика: монографія / ред.: І. М. Козловська, Я. М. Кміт. Львів : Сполом, 2004. 243 с. Бібліогр.: с. 233–243.

75. Протасов В. М. Теорія права і держави: проблеми теорії права і держави, питання і відповіді. URL: <http://bibliograph.com.ua/teoria-gosudarstva-i-prava-4/95.htm> (дата звернення 25.07.2018).

76. Райхенберг Р. Совместная работа студента и его наставника во время прохождения практики и ее влияние на формирование стиля работы студента. Университет «Бар-Илан», 1996. С. 21–30.

77. Раскалінос В. Рефлексивна компетентність як складова професійної характеристики майбутнього фахівця. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4. С. 176–182.

78. Рачева С. С. Развитие социальной компетентности студентов на основе проектного обучения в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08 / Ин-т образования взрослых РАО. Санкт-Петербург, 2003. 191 с.

79. Реан А. А. Психология личности : социализация, поведение, общение. СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК; Москва : ОЛМА-Пресс, 2004. 407 с. : ил., табл.

80. Редько В. Г. Аналіз і оцінювання шкільних підручників з іноземних мов. *Науковий часопис*. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи. Київ, 2007. Вип. 6. С. 36–42.

81. Савченко О. Я. Компетентнісний підхід як ресурс інноваційного розвитку шкільної освіти. *Науковий вісник Ізмаїльського державного*

гуманітарного університету. 2015. Вип. 33. С. 161–167.

82. Савченко О. Я. Міжпредметні зв'язки як ресурс реалізації компетентнісного підходу на уроках літературного читання. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 2. С. 48–57.

83. Сисоєва С. О. Компетентнісно зорієнтована вища освіта: формування наукового тезаурусу. URL : <http://elibrary.kubg.edu.ua/9864/1/Sysoeva%20S.A.%202015.pdf> (дата звернення 28.04.2018).

84. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості : підручник. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.

85. Слот В., Спанярд Х. Нидерландская модель социальной помощи детям и подросткам, ориентированная на социальную компетенцию. *Вестник психосоциальной и коррекционно-реабилитационной работы*. 2000. №1. С. 6–74.

86. Снігур О. М. Формування вмінь використовувати засоби інформаційних технологій у майбутній професійній діяльності вчителя початкової школи : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.09 / Ін-т педагогіки АПН України. Київ, 2007. 22 с.

87. Снітко М. А. Соціально-педагогічні умови формування у підлітків безпечної поведінки в Інтернет-мережі : дис... канд. пед. наук : 13.00.04 / Київ. ун-т імені Бориса Грінченка. Київ, 2014. 305 с.

88. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти. Київ : Ленвіт, 2006. 35 с.

89. Степанов С. Ю., Полищук О. А. Рефлексивная компетентность как базовая категория предпринимательской деятельности. *Рефлексия, образование и интеллектуальные инновации*. Новосибирск, 1995. С. 266–271.

90. Сухомлинська О. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*. 2002. № 4. С. 13–18.

91. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5-ти т. / [ред. кол. А. Г. Дзевєрін і ін.]. Київ : Рад. шк., 1979. Т. 2. 670 с.
92. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5-ти т. / [ред. кол. А. Г. Дзевєрін і ін.]. Київ : Рад. шк., 1979. Т. 3. 719 с.
93. Сучасні дидактичні стратегії. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика (серія: педагогічні науки)*. 2017. Вип. №1/2. URL: <http://ipro.kubg.edu.ua/numbers/46-arkhiv-pomeriv-2> (дата звернення 05.05.2018).
94. Топузов О. М. Забезпечення якості загальної середньої освіти: на шляху до європейських стандартів. *Укр. пед. ж-л*. 2015. № 1. С. 16–27.
95. Топузов О. М. Інтелектуальний розвиток учнів у проблемному навчанні. *Рідна шк.* 2006. № 11. С. 6–8. Бібліогр.: 13 назв.
96. Топузов О. М., Малихін О. В., Опалюк Т. Л. Педагогічна майстерність: розвиток професійно-педагогічної адаптивності та соціальної рефлексії майбутнього вчителя : навч. посіб. Київ : Пед. думка, 2018. 292 с.
97. Удовіченко Г. М. Реалізація положень системного підходу у контексті формування дидактичної компетентності студентів вищих педагогічних навчальних закладів. *Молодь і ринок*. 2016. № 4. С. 57–62.
98. Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів : монографія / [авт. кол.: В. Андрущенко (кер.) та ін.] ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищої освіти. Київ : Пед. думка, 2011. 319 с. : рис., табл. Бібліогр. в кінці ст.
99. Філософія освіти : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Т. Андрущенко [та ін.] ; за заг. ред. В. Андрущенка, І. Передборської. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. 329 с. Бібліогр. у кінці розд.
100. Філософія освіти : хрестоматія : навч. посіб. для студентів ВНЗ / Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка ; [уклад.: Огнев'юк В. О., Кузьменко О. М.]. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2014. 506 с. Бібліогр.: с. 503–506.
101. Філософія освіти і науки : навч. посіб. / В. П. Загороднюк [та ін.] ; [відп. ред.: В. П. Загороднюк, Л. І. Мозговий] ; Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН

України, ДВНЗ "Донбас. держ. пед. ун-т". Київ : Знання України, 2017. 347 с. : фот. Бібліогр.: с. 344–347.

102. Філософія освіти і педагогіка: цінності культури. Комунікативний етикет : Україна, Великобританія, Німеччина, Франція, Іспанія / ред. С. О. Черепанова ; Дрогобиц. держ. пед. ун-т ім. Івана Франка, Пед. коледж Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка. Львів : [б.в.], 2007. 392 с.

103. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003 № 2. С. 58–64.

104. Шехавцова С. О. Формування соціокультурної компетентності майбутніх учителів іноземної мови у позанавчальній діяльності університету : дис. ... канд.пед. наук. 13.00.04 / Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Луганськ, 2009. 223 с.

105. Chen A.-Y., Seng S.-H. On improving reflective thinking through teacher education. *Paper presented at the Annual Meeting of the American Educational Research Association. San Francisco*. (ERIC Document Reproduction Service No. ED363601), 1992. P. 248–302.

106. Day C. Reflection: A necessary but not sufficient condition for teacher development. *British Educational Research Journal*. 1993. № 19,1. P. 83–93.

107. Locke J. An Essay concerning Human understanding. URL: <http://ebooks.adelaide.edu.au/l/locke/john/181u/index.html> (дата звернення 02.06.2018).

108. Louden W. Understanding reflection through collaborator research. *Understanding Teacher Development* / A. Margraves M. G. Fullan (Eds.). New York, NK, 1992. P. 178–215.

109. Opaliuk T. L. Realization of the brainstorm method in the context of formation of the social reflexion of a future teacher. *Proceedings of XV International scientific conference "Millennium science"*. (Morrisville, Feb 16, 2018). Morrisville, 2018. P. 155–157.

110. Ross D. D. Reflective Teaching. Meanings and Applications for Preserves Teacher Educators. Paper Presented at the reflective inquiry conference. Houston ; Texas, 1987. 256 p.

111. Schon D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. 1991. 384 p.

112. Zeichner K. M. Reflection of a teacher working for experiences for prospective teachers. *Paper presented at the Annual Meeting of the American Education Research Association*. Atlanta, Georgia, 1993. P. 32–45.